

אורית רוזין. חובת האהבה הקשה: יחיד וקולקטיב בישראל בשנות החמישים. תל אביב: המכון לחקר הציונות וישראל ע"ש חיים ויצמן באוניברסיטת תל אביב ועם עובד. 2008. 357 עמודים

זאב שביט*

ספרה של אורית רוזין עוסק בחברה הישראלית של ראשית שנות החמישים, זו שליקקה את פצעי המלחמה, קלטה מאות אלפי מהגרים-פליטים, סבלה מצוקה כלכלית וחווה שינויים חברתיים מהירים וקשיים בכינונה של דמוקרטיה וריבונות פוליטית. מטרתה של הכותבת לעמוד על תהליכים של הבניית המציאות בתקופה קשה זו, ולצורך כך היא מעוניינת "לא רק להציג תמונה כוללת של כמה מן השינויים שהתרחשו באותה תקופה אלא לציירם עד כמה שאפשר במבטם של בני הזמן עצמם מתוך רצון להכיר מקרוב את תחושותיהם, את ציפיותיהם ואת אכזבותיהם" (עמ' 14).

את התהליכים האלה הכותבת ממקמת בשדה של כוחות מתנגשים: האתוס הקולקטיביסטי הוולונטרי מורשת התקופה שלפני הקמת המדינה, תפיסת הממלכתיות, שאותה מגדירה הכותבת כ"קולקטיביזם ריכוזי" מטעם המדינה, וראשיתו של אינדיבידואליזם. שדה זה הצמיח שלל סתירות, והעלייה ההמונית אף העצימה אותן. באמצעות פסיפס רחב יריעה ומורכב של תיאורים עובדתיים ושל מובאות מדבריהם של בני התקופה, הכותבת משרטטת אתנוגרפיה של מציאות כאוטית שהממשלה מנסה להשתלט עליה, ושהאזרחים – ותיקים כחדשים – מנסים לבנות להם חיים בתוכה. בייחוד היא בוחנת את הוותיקים, מגזר חברתי שהיה רחוק מלהיות קבוצה חברתית הומוגנית, מה גם ש"ותק" בהקשר זה היה יכול להיות גם שנים מעטות, ובלבד שהיו בתקופה שלפני המלחמה. מגזר חברתי זה – שחלק ניכר ממנו נשא בעול המאבקים הלאומיים לפני הקמת המדינה, שילם מחיר יקר במלחמה וזכה כבר לתיאורים וניתוחים מחמיאים על "חלוציותו" – מוצג כאן באור אחר, כאוכלוסייה שהחלה לעמוד על מימוש זכויות האזרח שלה במדינה הצעירה, וכאנשים שנקעה נפשם מ"חובת האהבה" לכלל ומציוויי ההקרבה שנגזרו ממנה.

במרכז ניתוחה מעמידה הכותבת את מה שהיא מגדירה כתהליכים של אינדיבידואליזציה בקרב הוותיקים: נטישתם את הקולקטיביזם הוולונטרי והתנגדותם לקולקטיביזם הריכוזי עד כדי התפתחות של ניכור. בולטות מסקנותיה בדבר נטיות אלה בקרב תומכיה ואוהדיה של תנועת הציונות הסוציאליסטית. תהליכי האינדיבידואליזציה מתוארים כאן באמצעות שלושה מקרי ניתוח. הראשון הוא פרקטיקות של אכיפת משטר הצנע על ידי רשויות השלטון ודחייתו על ידי האזרחים. ראויה לציון העובדה שהכותבת בחרה לבחון את מידת קבלתו של משטר הצנע על ידי האזרחים באמצעות התמקדות בקבוצת אוכלוסייה שהמחקר נוטה להזניח: עקרות הבית שנשארו בעיקר העול המתייש של הסתגלות לצנע. הדיון כאן מתחלק לכמה היבטים: יישומו הכושל והלא שוויוני של משטר הצנע והביקורת הציבורית עליו; "מדיניות הסירוב" של עקרות הבית והעדפתן את הגורמות של תפקידן כעקרות בית

* המחלקה לסוציולוגיה, מכללת הגליל המערבי

וכאימהות על פני הנורמות של ציות לסמכות הממלכתית, עד כדי פנייה לשוק השחור; חוסר יכולתה של הממשלה לשכנע את הציבור שהיא נוהגת בשוויוניות וכישלונה באכיפת רצונה על הציבור; והקשר הלקוי בין מערכת המשפט ובין מטרות הממשלה באכיפת מדיניות הצנע. מסקנתה של רוזין היא שכישלונה של משטר הצנע הוא כישלונה של הקולקטיביזם הריכוזי וביטוי למגמות של אינדיבידואליזם בקרב כלל האזרחים, ובעיקר בקרב הציבור הוותיק. מקרה הניתוח השני הוא שתי מערכות הבחירות שהתקיימו בראשית שנות החמישים: הבחירות לרשויות המקומיות והבחירות לכנסת השנייה. כאן מתמקדת הכותבת בתעמולה האגרסיבית והארסית שניהלו המפלגות המתמודדות, ביחסים העכורים שביניהן (שנסכו בקרב חלק מהציבור תחושה שנשברה הסולידריות הלאומית), ובתוצאות של שתי מערכות הבחירות האלה. בשתייהן בולטת התחזקותה של מפלגת הציונים הכלליים, שבהתאם לתפיסתה העצמית הליברלית נטלה על עצמה לייצג שיח של זכויות פרט אל מול הריכוזיות הסמכותנית שייצגה מפא"י. התחזקות הציונים הכלליים ביטאה את רצונו של חלק גדול מהציבור בחופש רב יותר לפרט, ואת ראשית המגמה של התפרקות מערכי הקולקטיב. גם מצביעה של מפא"י, טוענת רוזין, הצביעו לה מתוך נאמנות סקטוריאלית אינטרסנטית, ולא מתוך נאמנות לערכי הקולקטיביזם ולממלכתיות. בשני אלה היה משום כרסום ברור בהגמוניה של מפא"י ושל תנועת העבודה בכלל, ורוזין מנתחת את התנאים החברתיים שאפשרו זאת.

מקרה הניתוח השלישי שהכותבת מתמקדת בו הוא יחסם של הוותיקים אל העולים החדשים שהגיעו מארצות האסלאם. נושא זה הוא מהנחקרים ביותר בסוציולוגיה הישראלית, ובכל זאת הטיפול בו כאן מעניין. רוזין משתמשת בהתבטאויות רבות בנות הזמן כדי לנתח את תדמיתם של עולי ארצות האסלאם בעיני הוותיקים, ורואה בתדמית זו תוצאה של סלידה עמוקה עד כדי גועל. את מקורה של הסלידה היא מנתחת באמצעות מונחיה של מרי דגלס וטוענת שמה שגרם לה היה העובדה שהוותיקים לא מצאו בקרב העולים את הקלסיפיקציות שהכירו מתרבות המערב בעיניים הקשורים לגידול ילדים והורות, נישואי ילדים ודפוסי משפחה בכלל, ובעיקר בעיניים הקשורים להגינה פרטית וציבורית. הכותבת אינה חוסכת מהקורא תיאורים בוטים משל עיתונאים ואישי ציבור ומסכמת אותם במילים אלו:

מה שמאחד רבים מן התיאורים והתפיסות שהוצגו כאן הוא תחושה של סלידה. התיאורים הפלסטיים שהובאו בפרקים האחרונים של הזוהמה במלאח או במעברה, המוגלה, הנולדת, צואת האדם שמסביב לאוהלים, בתי השימוש העולים על גדותיהם וריחם הנורא, הירוקת על השוללית, העיניים המכוסות הפרשות, הראשים הנגועים בגזוזת, הכינים ואפילו שפתם של התימנים, שנשמעה כנהמה של חיות. התחלואה (במיוחד מחלות עיניים, עור ומין) והתמותה, המזון המזוהם והבגדים המלוכלכים, המוסר החברתי הירוד שהתגלם במכירת ילדות כנשים, בעלילת ילדות ובמניעת די מזון מילדים, בהופעת בתי בושת בריכוזי עולים ובתפיסת הגברים המזרחים כאנסים בפועל או בפוטנציה – כל אלה מבטאים תחושה עמוקה של גועל. (עמ' 241)

הכותבת אמנם מדגישה שכמה מהדוברים שהיו אחראים להתבטאויות מעין אלה ביקרו את רשויות הקליטה והממשלה על אחריותן לתנאי חייהם הקשים והמשפילים של העולים

ולפיכך על חלקן ביצירת דימויי הגועל והיחס המשפיל והמבזה של הוותיקים (שכלל גם הטרדות מיניות מצד ותיקים שבאו במגע עם עולים). אך לדבריה, גם התיאורים שהזדהו עם סבלם של העולים והאשימו בו את מדיניות הקליטה ואת מוסדותיה "לא מנעו את הדבקתה של תווית ה'מגעילים' על אוכלוסיית דרי המחנות והמעברות" (עמ' 244), ובמילה שהיא מנמעת מלהשתמש בה משום מה, לא מנעו את כינונו של בסיס ליחס ולדימויים בעלי אופי גזעני.

הקורא אינו יכול שלא להיווכח בפער העצום שבין הציווי הקולקטיביסטי של קליטת עולים וייצוגי הטרוריים, ובין אי מימוש במציאות. הציווי גרס להתערב בחיי העולים כדי לשנותם – "לטהרם" – ולהופכם לדומים לוותיקים, וכל זאת מתוך סולידריות והזדהות לאומית ולמען עתיד המדינה. המציאות הייתה תנאי חייהם הקשים של העולים והיחס שזכו לו מצד רוב הוותיקים, שהיה מוטבע בו חותם של זרות, התנכרות, סלידה והעדפת טובתם הפרטית, הכול רק לא סולידריות והזדהות, שהיו נחלתם של מעטים. דיונה של רוזין מוביל למסקנה שאינה חדשה בסוציולוגיה של קליטת העלייה: העלייה הייתה "עלייה" בעיקר ברמה הרטורית; התנהגותם ותגובותיהם של רוב האזרחים מן השורה, וחלק מפעולותיו של הממסד הקולט, מעידות שלמעשה הייתה זו הגירה לכל דבר, והיחס אליה דמה ליחס שזוכים לו מהגרים בכל מקום אחר. הוא עוצב על ידי דימויים העצמי של הוותיקים וראייתם את העולים מארצות האסלאם כשונים מהם תכלית שינוי, ועל ידי רצונם של הוותיקים לפרוק מעליהם את משא הקולקטיביזם.

עבודת האיסוף של החומר ההיסטורי וייצורה של תמונה תקופתית בספר זה (בנושאים המדוברים כמו) היא מרשימה. מדובר ביותר מאשר תהליכי אינדיבידואליזציה והתברגנות שעליהם רוצה הכותבת להצביע. רוזין מציעה כאן לקורא תמונה חיה ובהירה של חברה שרוחות עזות מטלטלות אותה עד כדי כך שהעמודים שהחזיקו את בניין ההגמוניה של מפא"י ושל כלל תנועת העבודה הולכים ומתערערים, אך הבניין נותר על עומדו לעוד שני עשורים וחצי, וייפול סופית רק בחודש מאי 1977. יחסי הכוחות הפוליטיים מתחילים להשתנות; הפרוגרמה האידיאולוגית הופכת יותר ויותר לרטוריקה גרידא; סמכותה הממלכתית של המדינה מתבררת כתחליף לא מתאים לאידיאליזם ולרוח ההתנדבות שהיו; החלוקה לוותיקים וחדשים מקבלת גוון אנתוניסטרי מובהק ומקיפה גם קלסיפיקציות תרבותיות בסיסיות; הסולידריות החברתית נדחקת מפני תיעוב, עוינות, תסכול, נתק וניכור.

לפיכך, את העבודה העצומה שהושקעה בספר זה באיסוף ובניתוח של מקורות ובחיבורו של נרטיב שוטף וקוהרנטי צריך היה לנצל לפתיחתו של מרחב ניתוח גדול יותר מזה שתחמה הכותבת, ושעליו היא מצהירה כבר בהגדרת שאלות המחקר. במילים אחרות, חסרה כאן מסגרת אנליטית שתחבר בין התובנות, ולעניות דעתי מסגרת כזאת צריכה להתבסס על מושג ההגמוניה הגרמשיאני ועל פיתוחיו. הכותבת מנתחת מרכיבים ערכיים, פרוגרמטיים ומבניים של ההגמוניה המפא"יית ומצרפת אותם לכלל נרטיב מרתק, אך בלא מסגרת מושגית מפורשת הנרטיב הזה אינו ממצה את פוטנציאל התובנות שאפשר להפיק ממנו.